

A tanárok presztízsének és társadalmi státuszának változásai a kilencvenes és a kétezres években

Tanulmányunkban a tanárok presztízsét vizsgáljuk.¹ A tanár professziókkal foglalkozó kutatások egyik meghatározó területe a tanárok társadalmi státusza, melynek jellemzésére a tanárok presztízsét alkalmazzák. A tanár professziók társadalmi státuszának alapfolyamata az elmúlt évszázadban a tanár szakmák státuszvesztése, presztízsének csökkenése, jövedelmi pozícióinak romlása és rekrutációs hátterének átalakulása. Ez utóbbi jellemzője, hogy egyre többen alsó-középosztálybeli származásúak és nők. Ebben az írásban a hetvenes évektől a kétezres évekig tekintjük át a tanár professziókat vizsgáló hazai kutatásokat. Ezek másodelemzése nagyon tanulságos, és azt a folyamatot vázolja fel, melyet deprofesszionalizációnak hívnak. A másodelemzések eredményeit erősítik meg saját kutatásaink is, melyeket tanár szakos hallgatók körében folytattunk: a hallgatók jól érzékelik a választott professziójukat jellemző társadalmi folyamatokat, nincsenek illúzióik a tanárok helyzetét, saját jövőjüket illetően.

Bevezetés

A tanárok helyzetével foglalkozó magyar kutatások azt mutatják, hogy a leggyakrabban vizsgált kérdések az empirikus kutatásokban a tanár szakmák rekrutációjával, az elnöiesedéssel és a tanár szakmák presztízsével függnek össze. A tanár szakmák, professziók kutatása – a többes szám használata indokolt, hisz a legtöbb országban nem beszélhetünk egységes tanár szakmáról, sokkal inkább hierarchikusan tagolt szakmákról – a vázolt jelenségek mellett leginkább a professziókhoz szükséges kompetenciákat, tudást és tulajdonságokat, a tanári szerepeket, valamint a tanárok és az iskola feladatait érinti.

A magyarországi kutatások vázolt sajátosságai miatt ebben a dolgozatban a tanárok presztízsének kérdésre koncentrálunk. Dolgozatunk első része a témával összefüggő hazai kutatások másodelemzését jelenti. Izgalmas kérdés volt az, hogy megjelennek-e a tanár szakos hallgatók gondolkodásában, a professzióval összefüggő véleményében, elvárásaiban azok a kérdések, melyeket a kutatók és a tanár professziók is fontosnak tartottak. A tanár szakos hallgatókra irányuló vizsgálataink egy része alkalmas a szakirodalmi állításokkal, kutatási előzményekkel való összevetésre.

A tanárok presztízse

A tanári szakmák presztízst számos dolog alakítja. A magyar tanárkutatások egyik meghatározó szereplője a nemzetközi szakirodalom és kutatások elemzése alapján a presztízst alakító tényezők egymásra hatását hangsúlyozza (Nagy, 1994). Így fontos kiemelni az egyes országok oktatási rendszereinek tagoltságát és hierarchiáját, ami azzal jár együtt, hogy az egyes tanári szakmáknak lényegesen eltérő lesz a presztízse az iskola-fokozat oktatási rendszerben elfoglalt helye alapján. A makroszintű összefüggések között nagyon fontos az oktatáspolitikák hatása, az, hogy az oktatáspolitikák milyen struktúrát alakítanak ki, milyen kapcsolatot működtetnek az oktatási rendszer intézményei és szereplői között, tesznek-e különbséget az egyes szintek és intézménytípusok esetében. Az oktatáspolitikára lényeges különbségek alakulnak ki az intézménytípusok és az oktatás szintjei között, ami azt eredményezi, hogy komoly különbségek érvényesülnek az egyes tanári szakmák tekintetében (Nagy, 1994, 11–16. o.).

A tanári szakmák presztízst jelentős mértékben befolyásolja a szakmák „elnőiesedése” (Deák és Nagy, 1998; Mártonfi, 1998; Székelyi, Csepeli, Örkény és Szabados, 1998; Vágó, 1998; Nagy, 2001; Papp, 2001). Az „elnőiesedés” és a szakmák presztízsenek csökkenése között azonban nincs oksági kapcsolat, nem a nők tömeges megjelenése csökkenti egy szakma presztízst; sokkal inkább arról van szó, hogy a szakma státusza, jövedelmi pozíciója már korábban is romlott, így a férfiak kevésbé választják az ilyen szakmákat – a nők arányának a növekedése a felsőoktatásban pedig azzal jár, hogy „pótolják” a férfiak által feladott szakmai pozíciókat.

Fontos összefüggés látszik érvényesülni az elérhető jövedelmek és a társadalmi presztízis között. A magyar kutatások adatai évtizedes tendenciákat vázolnak fel (Nagy, 2001). 1938-ban a gyáripari munkások havi átlagkeresetéhez viszonyítva a gimnáziumi tanárok 3,9-szer, a népiskolai tanítók 2,4-szer kerestek többet, mint a munkások (Nagy, 2001, 83. o.), a gimnáziumi tanárok ezzel a diplomások középmezőnyébe, a tanítók pedig az alsó csoportokhoz tartoztak. A kelet-európai szocialista országokban az 1946–48-as rendszerváltások hatására a diplomás foglalkozások jövedelme radikálisan csökkent, így például Magyarországon a legjobban fizetett minisztériumi főosztályvezetők is a gyáripari munkások átlagkeresetének csak a 2,7-szeresét kapták 1957-ben (Nagy, 2001, 83. o.), a gimnáziumi tanárok csak az 1,1-szeresét, míg az általános iskolai tanítók a 0,9-szeresét, azaz kevesebbet kerestek a gyári munkásoknál. Ezek a jövedelmi pozíciók nehezen változtak, még a kilencvenes évek végén is megfigyelhető volt különösen az általános iskolai tanárok átlagkeresetének lényeges elmaradása a műszaki és pénzügyi területeken dolgozó diplomásokhoz képest.

A tanári pályákon elérhető jövedelmek az elmúlt évtizedekben lényeges hatást gyakoroltak a tanárok énképére, az általuk érzékelt és elvárt keresetek és a társadalmi megbecsülés összefüggésére is (Ferge és Háber, 2001). Az 1960–70-es években a tanárok különböző szakmai csoportjai egy hétfokozatú skálán 2,44 és 3,39 közé tették a keresetük színvonalát, miközben az igazságosnak tartott keresetet 4,60 és 5,04 közé taksálták, azaz másfél-kétszeresére a tényleges jövedelmüknek. Bár azt tapasztalták, hogy a társadalmi megbecsülésük 3,11 és 3,79 értékeket vett fel a hétfokozatú skálán, a társadalmi megbecsülés igazságos szintjét 4,16 és 5,95 közé várták (Ferge és Háber, 2001, 25. o.). Azaz az államszocialista korszak tanárai alacsony jövedelmi és csak valamivel magasabb társadalmi megbecsülést érzékelték, elvárásaikban is magasabb volt a társadalmi megbecsülés iránti igényük. A folyamatok hosszú távú hatását mutatja, hogy még 1998-ban is a tanári fizetéseknek az egy főre jutó GDP-hez viszonyított aránya alapján a magyar tanárok kevesebbet kerestek, mint más országokban (a megfelelő mutató 0,52 az óvónők, 0,68 az általános iskolai tanárok és 0,72 a gimnáziumi tanárok esetében – 1,0 volna, ha megegyezne az egy főre eső GDP-vel –: Nagy, 2001, 86. o.). A 15 éves gyakorlat-

tal rendelkező tanárok esetében az OECD-országok körét figyelembe véve is hasonló a helyzet, a magyar tanárok az alacsony jövedelmű csoportba tartoznak a nemzetközi összehasonlításokban (Nagy, 2001, 63. o.). Mindez tovább erősíti a több évtizedes folyamatot, azaz az alacsony tanári jövedelmek csökkentik a tanári szakmák státuszát, benne presztízsét, ami komoly „részt” eredményez az egyes foglalkozások társadalmi és anyagi megbecsülése között. A kilencvenes években ez a rés az általános iskolai tanárok, majd a gimnáziumi tanárok esetében volt jelentős, bár nem elhanyagolható az orvosok esetében sem (Nagy, 2001, 110. o.; jövedelmi adatok diplomás csoportok esetében: Sugár, 1998, 317. o.); a jövedelmi pozíciók a státuszt gyengítő hatására még utalunk, hisz részben ezek a folyamatok vezetnek el a deprofesszionalizációhoz.

A hosszú távú folyamatok hatását mutatja, hogy az 1970-es évekhez képest a tanárok énképe a saját presztízsük megítélését illetően keveset változott (Szabó, 1998, 150–151. o.). Tizenegy lehetséges értelmiségi foglalkozás rangsora alapján maguk a tanárok és az igazgatók rendre az utolsó ranghelyekre sorolták magukat (közéiskolai tanár, általános iskolai tanár, óvodapedagógus sorrendben) – a megkérdezett felnőtt válaszolók (a „közvélemény”) az óvodapedagógusok helyzetét hasonlóan látta a presztízs-rangsorban, azonban a közéiskolai és az általános iskolai tanárokat inkább a középmezőnybe sorolták. Ez arra is felhívja a figyelmünket, hogy nem csak önmagában a tanári szakmák jövedelmi pozíciója alakítja azok társadalmi presztízsét, az inkább magukat az érintetteket befolyásolja a saját státusz megítélésében. A „laikus” közvéleményt az is alakítja, hogy mennyire látja tagoltnak a tanárok csoportját – az eredmények azt mutatják, hogy nagyon is annak látják, a tanár szakmák presztízsét az iskola fokozata és típusa jelentősen alakítja körükben. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az egyes iskolatípusok és szintek tanárainak társadalmi rekrutációja lényegesen eltérő, akkor az iskolarendszer hierarchiája mellett a társadalmi presztízs a valamilyen módon érzékelt társadalmi csoport-hovatartozásnak is szól – ennek pedig komoly társadalomtörténeti gyökerei vannak, például a gimnáziumi tanárok úriembernek számítottak a két világháború közötti Magyarországon. Valószínű, hogy a „laikus” közvélemény presztízs-rangsorolásait egyéb tényezők is alakítják, így például az iskolák belső világának az átalakulása vagy az oktatási módszerek változása, a szülők és az iskola, benne a tanárok kapcsolatának az átalakulása is.

Láttuk, hogy ezek a folyamatok a tanárok között az önmaguknak tulajdonított presztízs alacsonyra becsülésével járnak együtt, ami a tanári szakmák státuszvesztéséhez és az abból is következő deprofesszionalizációhoz vezet. Ez utóbbi jelenség több tényező következménye, szerepet játszik benne a tanár szakmák professzionalizációjának számos ellentmondása, például azoknak a képességeknek, így a karizmatikusságnak a szerepe, melyeket a képzés során nehéz, vagy nem is lehet kialakítani a hallgatókban. Ez részben azzal függ össze, hogy a képzés során a hivatáshoz szükséges tudást és képességeket hogyan adják át, illetve hogyan adhatók át, és átadhatók-e. Kuczsi Tibor (2001) a professzionalizáció elemzése kapcsán utal arra, hogy a tanári munkának a személyiség a hordozója, nem pedig a tárgyiasult szakismeret.

Más megközelítés alapján hasonló eredményre jut Fodor Gábor (2001), hogyan alakíthatók ki a „jó tanár tulajdonságai a tanárképzés során, egyáltalán, átadják-e ezeket a képzésben? A „jó tanár” tulajdonság listájának elemei megjelennek a tanárok szakma- és szerepfelfogásában is: szigorú, tekintélyt parancsoló, következetes, komoly, távolságtartó, magas követelményeket támaszt, zárkózott, megfellebbezhetetlen, művelt, kiszámítható, konzervatív. Szabó Ildikóék kutatási eredményei is azt mutatják, hogy a „laikusok” (felnőttek) és a tanárok szakma- és szerepfelfogása (a laikusok esetében az, hogy mit várnak a tanári szakmától) olyan elvárásrendszer, amelynek a képzés során történő átadása nehezen illeszthető be a képzés jelenlegi struktúráiba és metodikáiba (Szabó, 1998). Az elvárt képességek és készségek átadásának problémái a professzionalizáció eredményességét kérdőjelelik meg, ami tipikus deprofesszionalizációs jelenség. Ugyan-

ezen kutatás során a pedagógusok kívánatos tulajdonságaira vonatkozó tanári énképnek a struktúrája is azt igazolja, hogy a tulajdonságokat tekintve – például gyermekszeretet, együttműködési készség, szilárd értékrend, önismeret, határozottság – valóban nehezen professzionalizálható szakmá(k)ról, hivatásról van szó.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a tanári szakmákhoz, professziókhoz szükséges tudás, de még inkább készségek és képességek, tulajdonságok nehezen meghatározhatóak, és még nehezebben átadhatóak a képzés során – ez erősíti a szemi-professziókra utaló jelenségeket és a deprofesszionalizációs folyamatokat is (Fónai, 2012; Pusztai és Fónai, 2012), melyet a szakirodalom elsősorban a professziók változó helyzetével, a kliensek eltérő reagálásával magyaráz, mint ami csökkenti a professziók autonómiáját és hatalmát. Ehhez járul még a felsőoktatás tömegesedése is, ami csökkentette a diploma „ritkaság-értékét”, így hozzájárult a professziók státuszának csökkenéséhez is. A deprofesszionalizáció elvezethet a proletarianizációhoz is, melynek azonban fontos feltétele (a kliensek új igényei és a „ritkaság” adta magas státuszon túl) a nagy szervezetek hatása, ami csökkenti a professziók autonómiáját, hisz elsősorban alkalmazottként kezeli a professziók tagjait (Haug, 1973; Kleisz, 2002; Oppenheimer, 1973).

A hazai szakirodalom másodelemzése nemcsak a deprofesszionalizáció-tézist erősíti meg, hanem a szemi-professzió teóriát is (Etzioni, 1969). Etzioni a fél-professziók (szemi-professziók) következő jegyeit emelte ki: öt évnél rövidebb ciklusú képzés, kisebb súlyú specializált tudás- és készségtár, a hangsúly a tudás kommunikálásán és nem az alkalmazásán van, a tudás teremtésére kisebb hangsúlyt fektetnek. Gyengébb a szakmai autonómia, a szakmai autoritás ütközik a külső társadalmi kontrollal, a szakma teljesítményét kiterjedt ellenőrzésnek vetik alá, a professzió társadalmi legitimitása gyenge alapon nyugszik. A professzió erkölcsi kódexe homályos és inkonzisztens, a szakmai terület kevésbé kapcsolódik a kitüntetett társadalmi kommunikáció szférájához, valamint az élet és a halál kérdéseire. Etzioni (1969) a következő fél-professziókat, szemi-professziókat különböztette meg: az ápolónőket, a szociális munkásokat, a könyvtárosokat, a tanárokat, a tőzsdeügynököket és a gyógyszerészeket.

Tanár szakos hallgatók és a tanár szak presztízse

Ahogy az előző fejezetben elemeztük, a tanári professziók általánosabb státusza és az azzal szorosan összefüggő presztízse alacsony. A státuszvesztés folyamata jól jellemzi a tanári professziók deprofesszionalizálódását is. Izgalmas kérdés, hogyan mennyire ismerik a tanár szakos hallgatók a tanári professziók helyzetét, hogyan látják a szakma presztízsét. Két kutatás keretében vizsgáltuk azt, hogy hogyan tükröződik a tanár professziók presztízse abban, ahogy a hallgatók a választott szakjuk presztízsét látják.

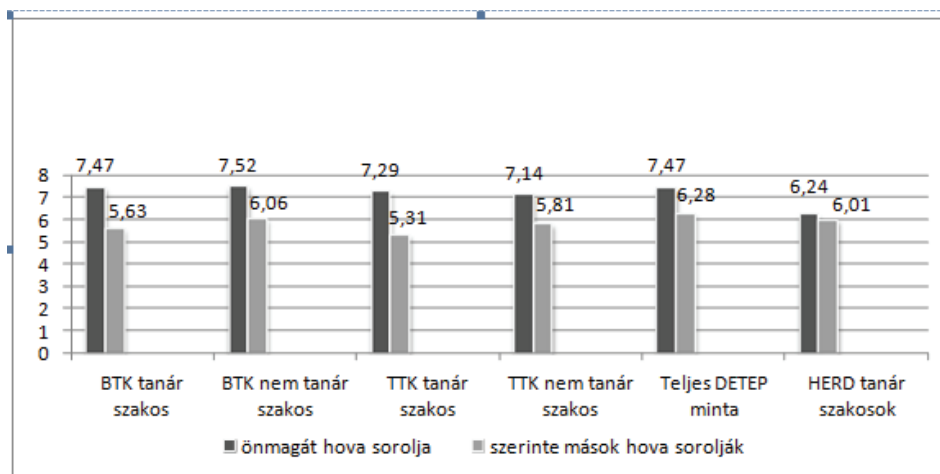
Empirikus adatbázisok: a DETEP és a HERD kutatások

Tanulmányunkban két kutatás adatbázisát elemezzük. Az egyik a Debreceni Egyetem Tehetséggyógyító Programja (DETEP). A program 2000-ben indult, célja a tehetséges hallgatók támogatása tutori segítséggel és egyéb, szakmai és tudományos lehetőségekkel, valamint ösztöndíjjal. Mivel 2009-ben lényegesen megváltozott a program felvételi eljárása, csak az első periódusra (2002–2008) vonatkozó adatbázist elemezzük. Ebben az időszakban 3183 hallgató vett részt a második lépcső mérésein, közülük 304 fő volt tanár szakos – a tanulmányban a rájuk vonatkozó eredményeket ismertetjük (Márton, Mező, Balogh és Fónai, 2006).

A másik adatbázis egy HURO – HERD kutatásnak a tanár szakosokra vonatkozó eredményeit foglalja magába. A nemzetközi kutatásban a Debreceni Egyetem, a Nagyváradai Egyetem (University of Oradea) és a Partiumi Keresztény Egyetem vett részt. A projekt egyik eleme egy, a részt vevő egyetemek hallgatóit érintő kérdőíves kutatás volt, mely olyan kérdéseket vizsgált például, mint a hallgatók iskolai életútja, az egyetemhez fűződő elvárásai, az értékrendszerük vagy a családi hátterük. A tanár szakosok esetében – a hallgatók önmagukat sorolták be ebbe a kategóriába – a tanári professzióra vonatkozó kérdésblokk is szerepelt. Ez részben megfelelt a DETEP adatfelvétel hasonló kérdésblokkjának, így az eredmények a két kutatás között bizonyos mértékig összehasonlíthatók. A kutatás önkitöltős kérdőívét 1471 hallgató töltötte ki, közülük 283 fő volt tanár szakos (és 55-en tervezték, hogy elvégezznek egy tanár szakot is).

Tanár szakos hallgatók a szak presztízséről

A saját kar presztízsének megítélésében azt vártuk, hogy a rangsorokat² az egyetemen belül kialakult rangsor, az egyes szakok presztízse alakítja, ami szoros kapcsolatban áll azoknak a szakmáknak a presztízsével, melyek a választott szakokkal kapcsolatosak, és hogy a rangsorokat a kölcsönös vélekedések, sztereotípiák és előítéletek is alakítják (1. ábra).

1. ábra. A hallgatók ön- és mások szerinti besorolása 10-fokozatú skálán
(forrás: DETEP 2002–2008; HERD 2012)

Általános tendencia, hogy a hallgatók úgy érzékelik, az ő szakjaikat mások alacsonyabbra értékelik, mint azt ők maguk (Fónai, Márton és Ceglédi, 2011). Ez annak a percepciója lehet, hogy kölcsönösen azt gondolják, mások valójában nem is ismerik az ő szakjukat, ezért értékelik kevésbé. Azoknak a szakoknak az esetében, amelyeknél a választott szakra épülő szakmák társadalmi presztízse alacsony, a hallgatók ennek tudják be szakjaik mások általi alacsony rangsorolását. Eközben ők maguk úgy gondolják, hogy bár a választott szakmák presztízse valóban alacsony vagy mérsékelt, maga a szak nehéz, a képzés pedig színvonalas.

Annak indoklása, hogy mások miért sorolják egy adott helyre a hallgatók szakját, néhány ponton megegyezik azzal, hogy ők maguk miért és hogyan értékelik saját szak-

jukat. Közös indoklás és értelmezés az, hogy mások nem ismerik a szakot, a szak nehéz vagy divatos. Lényeges különbség érvényesül a presztízs, a hasznosítható ismeretek és a jó elhelyezkedés mint szempont megítélésében. A DETEP mintabeli hallgatók, függetlenül attól, hogy tanár vagy nem tanár szakosok, magasabbra taksálják saját szakjukat, mint a HERD mintabeli tanár szakos hallgatók. Ez azzal magyarázható, hogy a tehetséggondozó programba a hallgatók felső ötödének volt esélye bekerülni, azaz a saját státusz megítélését a szak és az ahhoz kapcsolódó professzió státuszának a megítélésén túl a saját, individuális pozíciójukhoz is kötik – a tehetséggondozó programba az egyetemi karrierjüket tekintve sikeresebb hallgatók kerülhetnek, így az eltérés indokoltnak tűnik. Ezt támasztja alá, hogy a saját szak (és a hozzá kapcsolódó professzió) külső megítélésében már nincsenek lényeges eltérések a DETEP és a HERD mintabeli tanár szakos hallgatók között. A tanár szakos hallgatóknak a szak presztízsére vonatkozó rangsorolásai a tanár professzióknak mint szemi-professzióknak és a deprofesszionalizációs folyamatnak a hatását mutatják, mind a belső és a külső megítélés (érezélt és feltételezett) különbségeiben, mind a két minta közötti különbségekben. Ez megfelel annak a várakozásunknak, hogy a tehetséggondozó program hallgatóinak „tőkékkel” való ellátottsága kedvezőbb, mint a HERD tanár szakos (al)mintának az alapsokaságnak megfelelő „tőkékkel” való ellátottsága.

Érdekesen alakulnak a rangsorolás indokai, amit azonban csak a DETEP mintán és annak a DETEP tanár szakos almintáján lehet vizsgálni. Lássuk elsőként azt, hogy mivel indokolják a saját szak rangsorolását (1. táblázat, 2. táblázat).

1. táblázat. Miért sorolja ide a szakját? A saját presztízs indoklása (nyitott kérdésre adott válaszok – az első 15 kijelentés. Százalék: az adott kijelentést elfogadók)

	<i>BTK tanár</i>	<i>BTK nem tanár</i>	<i>TTK tanár</i>	<i>TTK nem tanár</i>	<i>Teljes minta</i>
Hasznosítható ismeretek	8,5	12,3	14,4	15,6	14,6
Nem ismerik	7,5	10,3	18,3	13,7	13,3
Nehéz szak	10,0	8,3	15,4	16,1	13,0
Divatos szak	13,0	7,8	20,2	15,2	10,9
Magas színvonal	12,5	12,7	7,7	9,0	10,2
Átlagos szak	11,5	3,9	7,7	8,8	9,9
Keresett szak	14,5	5,9	9,6	10,7	9,3
Jó elhelyezkedés	5,0	7,4	2,9	7,9	9,1
Magas követelmények	8,5	11,3	4,8	8,4	9,0
Alacsony színvonal	9,5	10,3	20,0	9,6	7,7
A szakma presztízs nagy	7,0	9,8	2,9	4,5	7,2
Színvonalas oktatás	9,0	4,9	11,5	7,9	7,0
Magas presztízs	9,5	8,8	16,3	7,5	6,7
Elismert oktatók	18,5	7,8	7,7	6,4	5,7
Lebecsült szak	4,0	8,8	4,8	3,6	5,2

Forrás: DETEP 2002–2008

2. táblázat. *Miért sorolják ide a szakját? A külső megítélés indoklása*
(nyitott kérdésre adott válaszok – az első 15 kijelentés. Százalék: az adott kijelentést elfogadók)

	<i>BTK tanár</i>	<i>BTK nem tanár</i>	<i>TTK tanár</i>	<i>TTK nem tanár</i>	<i>Teljes minta</i>
Nem ismerik	11,5	23,0	21,2	27,8	21,3
Nehéz szak	12,5	12,3	24,0	15,8	16,0
Lebecsült szak	13,5	12,7	9,6	8,8	10,2
Magas presztízs	13,5	5,4	18,3	10,7	8,7
Alacsony presztízs	14,5	7,4	19,2	13,9	8,5
Divatos szak	7,5	1,5	16,3	7,1	7,6
Átlagos helyzetű	7,0	4,9	5,8	7,7	7,4
Hasznosítható ismeretek	7,0	7,4	13,5	6,4	6,9
Magas színvonal	6,5	9,8	12,5	6,5	6,4
Keresett szak	6,0	3,9	6,7	4,7	5,9
Magas követelmények	4,0	10,3	1,0	2,6	5,7
Sztereotípiák	4,5	2,9	9,6	8,6	5,6
Alacsony színvonal	7,5	4,9	11,5	5,8	5,0
Jó elhelyezkedés	4,0	3,9	1,9	4,5	4,2
A szakma presztízse nagy	2,5	5,9	1,0	3,9	4,1

Forrás: DETEP 2002–2008

Az érvényesülő, lényeges eltérések a saját rangsor és a mások által rangsorolt (feltételezett) hely között részben magyarázható a szakok és szakmák észlelt külső leértékelésével – ennek egyik megnyilvánulása épp a kölcsönös rangsorolásokban érhető tetten. Ha a rangsorok eltéréseit a potenciális szakmák helyzete magyarázza, azaz az egyes szakmákról, professziókról, azok helyzetéről kialakult sztereotípiák és vélekedések, akkor azt lehet mondani, hogy a tanár szakos hallgatók rangsorolásai azt a státuszvesztést jelzik, amely az elmúlt évtizedben következett be a tanár szakmák esetében.

Jellegzetes inkongruencia tapasztalható az egyes rangsorok indoklásában és a két rangsor között. A BTK tanár szakosok énképe a saját szak színvonalára utaló, koherensebb indoklásokkal jellemezhető, hisz a hasznosítható ismereteket, a szakok keresettségét és a színvonalas oktatást emelik ki. Ezzel szemben az ő esetükben is komoly inkongruenciákat tapasztalunk: egyszerre érzékelik azt, hogy mások az ő szakjaikról azt gondolják, hogy az alacsony, illetve magas presztízszű, illetve alacsony színvonalú – ez az egyes szakok közötti lényeges eltérésekkel és a szakok, szakmák ambivalens értelmezésével is összefügg. A BTK nem tanár szakosok énképe is inkongruens, hisz ambivalens véleményekkel indokolják szakjaik rangsorolását (divatos, átlagos, magas követelmény, lebecsült). Az ő esetükben a külső értékelés észlelése tűnik koherensebbnek a magas követelmények előtérbe helyezésével. A TTK tanár szakosok énképe kétpólusú önkép: a magas színvonal és a követelmények (inkább ez jellemző) mellett az alacsony színvonal is megjelenik. Mindenképpen figyelmeztető, hogy ez az énkép ennyire kétpólusú. Kérdés, hogy ez minek a következménye – ennek a megállapítására a vizsgálat nem adott módot. Legfeljebb spekulatív következtetéseket fogalmazhatunk meg arról, hogy a motiváltabb és jobb eredményű hallgatók érzékelik a természettudományos tanárképzés utóbbi években kialakult problémáit, a hallgatók érdeklődésének csökkenését, a felvehető hallgatók számának drasztikus visszaesését, ami valószínűleg kettészakítja a természettudományos tanár és nem tanár szakosok mezőnyét egy jól teljesítő és tehetségesebb és egy rosszabbul teljesítő csoportra. A TTK nem tanár szakosok koherensebb énképpel

A tanárok általánosabban vett státusza több mutató alapján is romlik, így a relatív jövedelmi pozíció vagy a társadalmi presztízs területén. Ezt a státuszvesztést támasztja alá, hogy a tanárok egyre alacsonyabb státuszú társadalmi csoportokból rekrutálódnak, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a tanárokat inkább alsó-középosztálybelieknek, középosztálybelieknek lássuk. A tanárok ellentmondásos társadalmi helyzetét jól mutatja, hogy a professziókhöz szükséges tudás és az elérhető jövedelem, az elérhető szakmai karrier és a presztízs között erős inkongruencia érvényesül. Ezek a disszonáns, ambivalens elemek visszaköszönnék a hallgatók professzió-képében is. Ez azt jelenti, hogy a jövő tanárai illúziók, de ugyanakkor vonzó ideák nélkül gondolkodnak választott hivatásukról.

bírnak: úgy látják, szakjaik nehéz szakok, melyek jó elhelyezkedést tesznek lehetővé – ugyanakkor mintha azt észlelnék, hogy a mások általi rangsorolások ezt nem kellően veszik figyelembe, azaz a megítélésükben sok a sztereotípiá.

Összegzés

Tanulmányunkban a tanárokra vonatkozó hazai kutatások másodelemzése alapján a tanárok státuszára és presztízsére vonatkozó eredményeket elemeztük és vetettük egybe tanár szakos hallgatóknak a professzió presztízsére vonatkozó értékelésével.

Az elemzett kutatások egyértelműen alátámasztják a szakirodalomnak a szemi-professziókra és a deprofesszionalizációra vonatkozó állításait. A tanárok általánosabban vett státusza több mutató alapján is romlik, így a relatív jövedelmi pozíció vagy a társadalmi presztízs területén. Ezt a státuszvesztést támasztja alá, hogy a tanárok egyre alacsonyabb státuszú társadalmi csoportokból rekrutálódnak, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a tanárokat inkább alsó-középosztálybelieknek, középosztálybelieknek lássuk. A tanárok ellentmondásos társadalmi helyzetét jól mutatja, hogy a professziókhöz szükséges tudás és az elérhető jövedelem, az elérhető szakmai karrier és a presztízs között erős inkongruencia érvényesül. Ezek a disszonáns, ambivalens elemek visszaköszönnék a hallgatók professzió-képében is. Ez azt jelenti, hogy a jövő tanárai illúziók, de ugyanakkor vonzó ideák nélkül gondolkodnak választott hivatásukról.

Irodalomjegyzék

- Deák Zsuzsa és Nagy Mária (1998): Társadalmi és szakmai mobilitás. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. Okker Kiadó, Budapest. 13–59.
- Etzioni, A. (1969, szerk.): *The Semi-Professions and Their Organization*. The Free Press, Macmillan, New York.
- Ferge Zsuzsa és Háber Judit (1978): Pedagógusok. In: Papp János (szerk.): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 13–27.
- Fodor Gábor (2001): Tanár-szerep konfliktusok. Gondolatok a tanár-diák viszony mítoszairól. In: Papp János (szerk.): *A tanári pálya*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 179–190.
- Fónai, M., Márton, S. és Ceglédi, T. (2011): Recruitment and Professional Image of Students at One of the Regional Universities in Hungary. *Journal of Social Research & Policy*, 2. 1. sz. 53–65.
- Fónai Mihály (2012): Tanár-szakos hallgatók professzió-képe: a deprofesszionizálódás esete? In: Pusztai Gabriella, Fenyő Imre és Engler Ágnes (szerk.): *A tanárok tanárának lenni. Tanulmányok Szabó László Tamás 70. születésnapjára*. Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, Debrecen. 109–128.
- Haug, M. R. (1973): Deprofessionalization: an alternative hypothesis for the future. In: Halmos, P. (szerk.): *Professionalization and Social Change. Sociological Review Monograph*, 20. sz. 114–133.
- Kleisz Teréz (2002): A professziódiskurzus. *Tudás menedzsment*, 3. 2. sz. 28–50.
- Kuczai Tibor (2001): A pedagógusszerep néhány szociológiai jellemzője. In: Papp János (szerk.): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó Debreceni Egyetem, Debrecen. 213–228.
- Márton Sándor, Mező Ferenc, Balogh László és Fónai Mihály (2006): A Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programja és beválogatási szempontjai. In: Balogh László, Mező Ferenc és Tóth László (szerk.): *A Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjának II. Konferenciája. Tanulmányok*. Debreceni Egyetem, Debrecen. 7–12.
- Mártonfi György (1998): Középiszkolai tanárok. Szakképző intézmények tanárai, szakmai tanárok és a többiek. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. Okker Kiadó, Budapest. 223–273.
- Nagy Mária (1994): *Tanári szakma és professzionizálódás. Vázlat egy szakma politikatörténetéhez*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Nagy Mária (2001): Tanárbérek régen és ma, nálunk és külföldön. In: Papp János (szerk.): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó Debreceni Egyetem, Debrecen. 82–86.
- Oppenheimer, M. (1973): The Proletarianization of the Professional. In: Halmos, P. (szerk.): *Professionalization and Social Change. Sociological Review Monograph*, 20. sz. 213–217.
- Papp János (2001, szerk.): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Pusztai, G. és Fónai, M. (2012): Assymetric Students' Relations and Deprofessionalization. The Case of Teacher Training. In: Pusztai, G., Hatos, A. és Ceglédi, T. (szerk.): *Third Mission of Higher Education in a Cross-Border Region*. Center for Higher Education Research and Development – Hungary University of Debrecen, Debrecen. 114–133.
- Sugár András (1998): Tanárok és más értelmiségiek. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. Budapest: Okker Kiadó, Budapest. 309–323.
- Szabó Ildikó (1998): Tanárok szakma- és szerepfelfogása a kilencvenes években. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények, 1996/97*. Okker Kiadó, Budapest. 145–175.
- Székelyi Mária, Csepeli György, Örkény Antal és Szabados Tímea (1998): *Válaszúton a magyar oktatási rendszer*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Vágó Irén (1998): Igazgatók. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. Okker Kiadó, Budapest. 275–308.

Jegyzetek

¹ Tanulmányunk alapváltozata a *Teacher Education Central European Research Network (TECERN)* projekt keretében készült kutatási zárójelentés. A TECERN projektet a Visegrad Fund támogatta (Standard Grant No. 21210119).

² A rangsorolások lényegében az egyes szakok és a szakmák presztízsét, azok kölcsönös ismeretét és elfogadottságát mutatják.